

Zjawisko uogólnionej nieufności politycznej w Polsce i Rosji. Analiza porównawcza

Problematyka zaufania publicznego w wymiarze politycznym jest szeroko eksplorowana na gruncie nauk społecznych. Wynika to z faktu, iż tego typu zaufanie jest często traktowane jako istotny element legitymizacji władzy. W praktyce na poziomie poszczególnych krajów, czy nawet w wymiarze globalnym, publikowane są dane różnego rodzaju sondaży społecznych pokazujących trendy odnośnie do tejże formy zaufania. W tym kontekście często pomijana jest problematyka nieufności publicznej w wymiarze politycznym. Jest ona traktowana jako proste odwrócenie zjawiska zaufania. Tym samym nieufność polityczna jako zjawisko *sui generis* wydaje się mniej interesująca badawczo. Skutkuje to tym, iż większość analiz skupia się na samym zaufaniu, bez wyszczególniania jako osobnego problemu zjawiska nieufności politycznej. Jednak nawet jeżeli taką strategię uzna się za właściwą w kontekście społeczeństw z wysokimi wskaźnikami zaufania politycznego, to wydaje się ona niekompletna w przypadku społeczeństw, które mają wysokie wskaźniki nieufności politycznej, a takimi społeczeństwami są zarówno Polska jak i Rosja.

W artykule została podjęta próba analizy jednego z typów nieufności politycznej jaką jest uogólniona nieufność polityczna. W niniejszym artykule zdefiniowana jest ona jako nieufność wobec ogólnie pojętej klasy politycznej i wybranych instytucji politycznych. Założono, iż zaufanie i nieufność pomimo, iż są pojęciami relacyjnymi względem siebie to jednak są pojęciami oddzielnymi¹³⁴. Oznacza to, iż każde z osobna może wykazywać odmienne właściwości, które będą istotne w perspektywie analitycznej.

Uogólnione zaufanie i nieufność polityczna

Z racji, iż zaufanie i nieufność czy zaufanie polityczne i nieufność polityczna są pojęciami relacyjnymi, analizę warto rozpocząć od scharakteryzowania tej relacji. Wymaga to w pierwszej kolejności zdefiniowania samych pojęć, które często są traktowane – jak to już zostało napisane – jako zwykle przeciwieństwa na pewnej skali¹³⁵. Tym samym próbując zdefiniować nieufność, warto w pierwszej kolejności zdefiniować samo pojęcie zaufania¹³⁶. Wybitny polski socjolog P. Sztompka, proponuje traktować zaufanie jako „zakład” (przekonanie i oparte na tym działanie), że niepewne przyszłe działania innych ludzi lub

134 M. Marzec, A. Świrski, *Koncepcja nieufności. Podstawy teoretyczne dla analizy nieufności w polskich warunkach*, „Studia Ekonomiczne. Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach” 2018, nr 376, s. 148.

135 Szerzej na temat debaty nad konceptualizacją pojęcia zaufania i nieufności oraz charakteru relacji między tymi pojęciami E. Ullmann-Margalit, *Trust, distrust, and in between* [w:] *Distrust, New York*, 2004, s. 60-82.; R. J. Lewicki, D. J. McAllister, R. J. Bies, *Trust and Distrust [w:] New Relationships and Realities*, Academy of Management Review, nr 23/3, 1998; M. Marzec, A. Świrski, *Koncepcja...*, *op. cit.*

136 Jak piszą M. Marzec, A. Świrski: „Definiowanie nieufności należy rozpocząć od przedstawienia pojęcia zaufania. Przegląd literatury uzasadnia twierdzenie, że nieufność nie jest pojęciem przeciwstawnym (negatywnym) do zaufania, tzn. nie znajduje się na przeciwstawnej stronie osi zaufania. Jednak przybliżenie konstruktowi zaufania może stworzyć dogodne warunki do zdefiniowania nieufności”, *Ibidem*, s. 151.

funkcjonowanie urzędów czy instytucji – będą dla nas korzystne”¹³⁷. W definicji tej można wskazać dwa istotne elementy, czyli antycypowanie przekonań co do zachowań partnerów oraz działania wynikające z tych przekonań¹³⁸. Zasadniczym kontekstem dla tak rozumianego zaufania jest niepewność. Jak słusznie zauważył A. Giddens, potrzeba zaufania pojawia się wówczas, gdy brak nam wiedzy czy informacji o osobach lub szerszej systemach abstrakcyjnych¹³⁹. Tak więc istotną funkcją zaufania będzie redukcja ryzyka wynikającego z niewiedzy. W tym rozumieniu zaufanie będzie strategią budowania pewnego poziomu poczucia bezpieczeństwa. Jednak wymaga to, aby osoba czy instytucja obdarzana zaufaniem charakteryzowała się odpowiednim poziomem wiarygodności¹⁴⁰. Tak więc przekonanie, iż komuś można zaufać wynikać będzie często z wcześniejszych doświadczeń. Formalnie problem ten dobrze opisuje dylemat więźnia na gruncie teorii gier¹⁴¹.

Teoretycznym przeciwieństwem takiego zaufania jest zjawisko nieufności. R. J. Lewicki, D. J. McAllister, R. J. Bies definiują nieufność jako „negatywne oczekiwania względem zachowania innych”¹⁴². Z kolei P. Sztompka pisze, iż nieufność to „zakład” (przekonanie i oparta na tym rezygnacja z działania lub działania obronne), że niepewne przyszłe działania innych ludzi lub funkcjonowanie urzędów czy instytucji – będą dla nas szkodliwe”¹⁴³. Tym samym można tutaj wskazać dwa istotne aspekty nieufności. Po pierwsze jest to aspekt kognitywny polegający na przyjęciu negatywnych założeń co do partnera w układzie wzajemnej relacji. Po drugie jest aspekt behawioralny, wynikający z przyjętych wcześniej założeń, prowadzący do wycofania lub ataku. Warto również zauważyć, iż właśnie te dwa aspekty będą konstytutywne dla rozróżnienia zaufania od nieufności. Z jednej strony na poziomie kognitywnym sposoby kategoryzowania mają odwrotny kierunek. Z drugiej na poziomie behawioralnym mamy do czynienia albo z współpracą, albo jej brakiem czy wręcz konfrontacją.

Analizowana w tym artykule nieufność odnosi się do poziomu publicznego, czy uszczegółowiając politycznego. Poprzez *per analogiam* do pojęcia zaufania można stwierdzić, iż zjawisko to ma charakter wertykalny wynikający z asymetrii w relacjach władzy (np. między państwem a obywatelem)¹⁴⁴. Dodatkowo został wybrany szczególny rodzaj nieufności politycznej, bo o charakterze uogólnionym. I tym razem, poprzez *per analogiam* do pojęcia zaufania a konkretniej teorii zaufania strategicznego i normatywnego E. M. Uslaner¹⁴⁵, można przeprowadzić konceptualizację uogólnionej nieufności politycznej. Po pierwsze w kontekście uogólnionego zaufania politycznego można założyć, iż ma ono cechy zarówno zaufania strategicznego jak i normatywnego, gdyż obiekt w tego typu zaufaniu nie jest wyraźnie określony (jak na przykład zaufanie do prezydenta) a istotną rolę odgrywa tutaj ogólna skłonność obywatela nakazująca ufać politykom czy instytucjom politycznym. Po drugie z racji, iż nie jest to zaufanie bezwarunkowe i całkowicie pozbawione obiektu odniesienia, nie można tego typu zaufania definiować również jako klasyczny przykładu zaufania normatywnego. Tym samym uogólnione zaufanie polityczne można klasyfikować jako zaufanie pomiędzy – by posłużyć się typologią M. Webera – dwoma typami idealnymi za jakie

137 P. Sztompka, *Zaufanie. Fundament społeczeństwa*, Kraków 2007, s. 99.

138 *Ibidem*, s. 70-71.

139 A. Giddens, *Nowoczesność i tożsamość. „Ja” i społeczeństwo w epoce późnej nowoczesności*, Warszawa 2010, s. 311.

140 P. Sztompka, *Zaufanie...*, *op. cit.*, s. 153-188; R. Hardin, *Zaufanie*, Warszawa 2009, s. 32-33.

141 R. Hardin, *Zaufanie...*, *op. cit.*, s. 28-31.

142 R. J. Lewicki, D. J. McAllister, R. J. Bies, *Trust and Distrust: New Relationships and Realities* 1998, nr 23/3, s. 441.

143 P. Sztompka, *Zaufanie...*, *op. cit.*, s. 99.

144 *Ibidem*, s. 337.

145 Uslaner E. M., *Zaufanie strategiczne i zaufanie normatywne* [w:] *Socjologia codzienności*, Kraków 2008, s. 182-189.

można uznać zaufanie strategiczne i normatywne. Założenia te również odnoszą się do zjawiska uogólnionej nieufności politycznej. I tym razem, nieufność będzie działaniem wobec nieskonkretyzowanego obiektu, które w znacznej mierze będzie opierać się na strategii ogólnego nastawienia do świata polityki.

Dodatkowo poszukując odmienności między uogólnionym zaufaniem politycznym a uogólnioną nieufnością polityczną można wskazać różnice funkcjonalne, czy sposoby „zagospodarowywania” konsekwencji ich istnienia. Szczególnie są one widoczne w kontekście legitymizacji systemu politycznego czy osób związanych z władzą. Zasadnicze założenie odnoszące się do funkcji zaufania w obszarze legitymizacji można sprowadzić do konstatacji, iż „zaufanie do władców ujmuje się albo implícite, albo wprost jako czynnik składowy uznania, akceptacji czy poparcia ze strony obywateli”¹⁴⁶. Tak rozumiana legitymizacja, wyrażająca się poprzez zaufanie, będzie zależała od oceny jaką wystawiają władzy obywatele¹⁴⁷. Tym samym zaufanie polityczne większe znaczenie będzie odgrywać w społeczeństwach demokratycznych¹⁴⁸. Wynika to z faktu, iż w zależności od dominacji reżimu politycznego będą dominować inne mechanizmy wytwarzania zaufania politycznego. Jak pisze P. Sztompka¹⁴⁹, zaufanie w państwach demokratycznych powstaje dzięki zinstytucjonalizowanej nieufności. W strukturę demokratyczną wpisana jest pewna podejrzliwość wobec władzy. Dopiero doświadczenie demokracji w działaniu może wzbudzić zaufanie do władzy politycznej¹⁵⁰. Z kolei w reżimach autokratycznych dochodzi do instytucjonalizacji zaufania, którego obiektem może być jednostka lub dany system autokratyczny¹⁵¹. Tak więc, uogólniona nieufność polityczna większym problemem staje się w społeczeństwach silniej zdemokratyzowanych. Może w nich być bezpośrednim czynnikiem delegitymizującym w obszarze władzy. Z kolei w reżimach autorytarnych lub słabo zdemokratyzowanych społeczeństwach może wywoływać zgoła odmienne konsekwencje. Na przykład jak pisze P. Sztompka¹⁵², w kontekście erozji zaufania do państwa mogą wystąpić cztery zastępcze funkcjonalne formy adaptacyjne. Po pierwsze, może to powodować postawę rezygnacji i zdania się na los. Po drugie, wytwarzanie się alternatywnych sposobów dostępu do władzy czy cennych zasobów jakimi mogą być korupcja, nepotyzm itp.. Po trzecie, wycofanie się z życia publicznego. I po czwarte, „monopolizacji wiarygodności przez przywódcę, wodza, dyktatora (...) gdy obywatele nie mogą mieć zaufania do mechanizmów władzy, procedur, prawa – jedyną ostoją nadziei może być osoba”¹⁵³. Warto również dodać, iż w systemach politycznych, w których podmiotowość obywatelska jest na niskim poziomie, nawet nieufność polityczna wobec konkretnych osób czy instytucji politycznych nie musi być problemem. Jak słusznie zwraca uwagę R. Hardin, czasem do działania rządu wystarczy bierność tych, którzy mu nie ufają¹⁵⁴.

Kontekst i założenia badania

Artykuł stawia sobie za cel odpowiedź na pytanie, na ile uogólniona nieufność polityczna jest powiązana z niskimi ocenami jakości systemu politycznego oraz skuteczności władzy. Do analizy porównawczej została wybrana Polska i Rosja. Oba społeczeństwa mają w swojej najnowszej historii doświadczenie radykalnej transformacji systemowej. Jednak procesy zmiany społecznej, szczególnie w kontekście politycznym przebiegały odmiennie. W efekcie,

146 P. Sztompka, *Zaufanie...*, *op. cit.*, s. 337.

147 Uslaner E. M., *Zaufanie...*, *op. cit.*, s. 215.

148 R. Ingelhart, *Trust, well-being and democracy* [w:] *Democracy and trust*, 1999, s. 101.

149 P. Sztompka, *Zaufanie...*, *op. cit.*, s. 345.

150 *Ibidem*, s. 350.

151 *Ibidem*, s. 356-357.

152 *Ibidem*, s. 359.

153 *Ibidem*.

154 Hardin, *Trust and Trustworthiness*, New York 2002, s. 155.

reżim demokratyczny w stopniu wyraźnie większym został zakorzeniony w Polsce, niż w Rosji. Egzemplifikacją tego mogą być badania przy wykorzystaniu indeksu demokracji (*Democracy Index*)¹⁵⁵, które są prowadzone przez The Economist Intelligence Unit od 2006 roku. Analizą objętych jest ponad 160 państw. Indeks skonstruowany jest z 60 wskaźników, które są pogrupowane w pięć kategorii: proces wyborczy i pluralizm; funkcjonowanie rządu; partycypacja w systemie politycznym; polityczna kultura demokratyczna; wolności obywatelskie¹⁵⁶. Sumarycznie indeks zawiera się w skali od 0 do 10. Na podstawie uzyskanej wartości indeksu, państwa klasyfikowane są na cztery typy. Państwa, które uzyskały wartość indeksu powyżej 8 zaliczane są do państw pełnej demokracji (full democracy). Państwa, które uzyskały wartość od powyżej 6 do 8 zaliczane są do państw z wadliwą demokracją (flawed democracy). Państwa, które uzyskały wartość indeksu od powyżej 4 do 6 zaliczane są do państw z hybrydowym reżimem (hybrid regime). Natomiast państwa, które uzyskały wartość indeksu poniżej lub równo 4 zaliczane są do państw z autorytarnym reżimem (authoritarian regime)¹⁵⁷.

Według najnowszego raportu Polska została zaklasyfikowana jako kraj z wadliwą demokracją i znalazła się na 57 pozycji z wartością indeksu 6,62 (wartości dla poszczególnych kategorii wynosiły: 9,17 proces wyborczy i pluralizm; 6,07 funkcjonowanie rządu; 6,11 partycypacja w systemie politycznym; 4,38 polityczna kultura demokratyczna; 7,35 wolności obywatelskie). Z kolei autorzy indeksu Rosję zaklasyfikowali do autorytarnych reżimów a w klasyfikacji ogólnej umieścili ją na 134 pozycji z ogólną wartością 3,11 (wartości dla poszczególnych kategorii wynosiły: 2,17 proces wyborczy i pluralizm; 1,79 funkcjonowanie rządu; 5,00 partycypacja w systemie politycznym; 2,50 polityczna kultura demokratyczna; 4,12 wolności obywatelskie)¹⁵⁸. Tym samym Polska i Rosja są państwami wyraźnie różniącymi się między sobą pod względem stopnia demokratyzacji systemu politycznego.

W kontekście tych dwóch społeczeństw zostały postawione dwie hipotezy. Pierwsza z nich wynikała z konkluzji P. Sztompki, który pisał, iż „rzeczywiste narodziny lub erozja zaufania zależą od sposobu, w jaki zasady demokracji są wprowadzane w życie, od tego, jak funkcjonują w życiu społecznym i politycznym”¹⁵⁹. Tym samym przyjęto, iż niskie oceny jakości działania systemu politycznego są głównymi predyktorami uogólnionej nieufności politycznej. Dodatkowo założono, iż siła wpływu tych predyktorów będzie różna, w zależności od tego, gdzie znajduje się społeczeństwo na skali między demokracją a autokracją. Różnica tych wpływów będzie efektem oddziaływania różnych mechanizmów generowania uogólnionej nieufności politycznej, wynikających czy to z instytucjonalizacji nieufności czy instytucjonalizacji zaufania. Tym samym przyjęto założenie, iż wpływ niskich ocen jakości funkcjonowania systemu politycznego na uogólnioną nieufność polityczną będzie większy w Polsce niż w Rosji.

Druga hipoteza odnosiła się do skuteczności klasy politycznej. Zgodnie z badaniami P. Sztompki, oczekiwania instrumentalne są najważniejszym elementem budującym zaufanie do rządu¹⁶⁰. Jak zwraca uwagę R. Hardin nieufność do rządu - który dla celów niniejszej hipotezy można uogólnić do zaufania wobec klasy politycznej – jest efektem złego wywiązywania się

155 Szczegółowy opis metodologii indeksu demokracji, The Economist Intelligence Unit, *Democracy Index 2019. A year of democratic setbacks and popular protest. A report by The Economist Intelligence Unit*, The Economist Intelligence Unit Limited 2020 s. 52-64 za: www.eiu.com (04.04.2020).

156 Model zawiera 60 wskaźników (dla kategorii procesu wyborczego i pluralizmu 12 wskaźników, dla funkcjonowania demokracji 14 wskaźników, dla partycypacji politycznej 9 wskaźników, dla demokratycznej kultury politycznej 8 wskaźników, dla swobód obywatelskich 17 wskaźników). *Ibidem*, s. 55-64.

157 Szerzej na temat definicji każdego typu państw, *Ibidem*, s. 53.

158 *Ibidem*, s. 11-13.

159 Sztompka, *Zaufanie...*, *op. cit.*, s. 350.

160 *Ibidem*, s. 129.

ze swoich obowiązków¹⁶¹. W świadomości obywatela może to sprowadzać się do zapewnienia odpowiednich warunków strukturalnych dla egzystencji obywatela¹⁶². Założono, iż niskie oceny skuteczności klasy politycznej w kreowaniu warunków rozwojowych dla obywateli są w większym stopniu predyktorami uogólnionej nieufności politycznej w Polsce niż w Rosji.

Badanie zostało przeprowadzone w klauzurze *ceteris paribus*. Tym samym w badaniu zostały pominięte inne czynniki, które mogą odgrywać rolę w generowaniu uogólnionej nieufności politycznej. Na przykład w przypadku Rosji do takich ważnych, ale pominiętych czynników generujących zaufanie lub nieufność można by było zaliczyć ambicje w polityce zagranicznej. Sukcesy bazujące na resentymencie imperialnym mogą być generatorem zaufania politycznego niezależnie od okoliczności sytuacji wewnętrznej a nawet prowadzące do zniekształcenia tych okoliczności. Przykładem takiego generatora zaufania politycznego i jednocześnie zniekształcającego ocenę sytuacji wewnętrznej była aneksja Krymu. Jak zwraca uwagę J. Rogoży, wpływ „czynnika krymskiego”, „przebijającego ekonomiczną racjonalność widać było np. w nastrojach z pierwszego roku po aneksji. Mimo iż Rosjanie stracili na spadku notowań rubla, zachodnich sankcjach, a zwłaszcza na rosyjskich kontrsankcjach, pozbawiających ich tańszych i dobrych jakościowo produktów spożywczych z importu, ocena polityki ekonomicznej prowadzonej przez władze wzrosła wówczas o 10 p.p.”¹⁶³.

Dane i metody

Do analizy zostały wykorzystane dane z dziewiątej edycji projektu European Social Survey (ESS)¹⁶⁴. Badanie to ma charakter panelowy i jest przeprowadzane co dwa lata. Polska uczestniczyła we wszystkich dziewięciu edycjach badania tzn. w 2002, 2004, 2006, 2008, 2010, 2012, 2014, 2016 oraz 2018. Z kolei Rosja uczestniczyła w projekcie od 2006 roku i to nie we wszystkich edycjach, bo tylko w trzeciej, czwartej, piątej, szóstej i ósmej (dane z lat 2006, 2008, 2010, 2012 oraz 2016). Jednak pomimo nieuczestniczenia oficjalnie w siódmej i dziewiątej edycji badań ESS, prowadzone były badania przez Institute for Comparative Social Research (CESSI), w których znajdują się pytania stosowane przez ESS oraz pytania stworzone przy współpracy ESS¹⁶⁵.

Polską wersję badania przeprowadził Instytut Filozofii i Socjologii Polskiej Akademii Nauk na przełomie 2018/19¹⁶⁶. Dane dla Polski zostały pobrane ze strony European Social Survey¹⁶⁷. Rosyjską wersję, jak już było wspomniane, zrealizował CESSI, również na

161 R. Hardin, *Zaufanie...*, *op. cit.*, s. 66.

162 Jak zwraca uwagę R. Inglehart Republika Weimarska utraciła legitymizację w wyniku kryzysu ekonomicznego. Natomiast reżim nazistowski był relatywnie dobrze oceniany jeszcze po drugiej wojnie światowej (sam reżim traktowano jako dobry pomysł, ale źle zrealizowany, a A. Hitlera jako męża stanu). Dopiero sukcesy gospodarcze Niemiec powodowały stopniową akceptację dla instytucji demokratycznych, R. Inglehart, *Trust...*, *op. cit.*, s. 104.

163 J. Rogoża, *Rysa na szkle. Putin traci zaufanie Rosjan*, nr 297, 2019, s. 3.

164 ESS Round 9: European Social Survey Round 9 Data (2018). Data file edition 1.2. NSD - Norwegian Centre for Research Data, Norway – Data Archive and distributor of ESS data for ESS ERIC. doi:10.21338/NSD-ESS9-2018 za: www.europeansocialsurvey.org (01.04.2020).

165 Tym sposobem zostały przeprowadzone badania z edycji 2014/15 i 2018 roku, *Analyse Round 9 Russian data*, 19.02.2020, za: www.europeansocialsurvey.org/about/singlenew.html?a=/about/news/essnews0081.html (3.04.2020).

166 Informacje o polskiej wersji projektu na stronie Instytut Filozofii i Socjologii Polskiej Akademii Nauk za: www.ifispan.pl/ess (3.04.2020).

167 ESS Round 9: European Social Survey Round 9 Data (2018). Data file edition 1.2. NSD - Norwegian Centre for Research Data, Norway – Data Archive and distributor of ESS data for ESS ERIC. doi:10.21338/NSD-ESS9-2018, europeansocialsurvey.org (3.04.2020).

przełomie 2018/2019 roku. Dane dla Rosji zostały pobrane z rosyjskiej strony dla projektu ESS¹⁶⁸.

W badaniu zostały wykorzystane metody statystyki opisowej oraz statystyki indukcyjnej.

Uogólniona nieufność polityczna w Polsce i Rosji

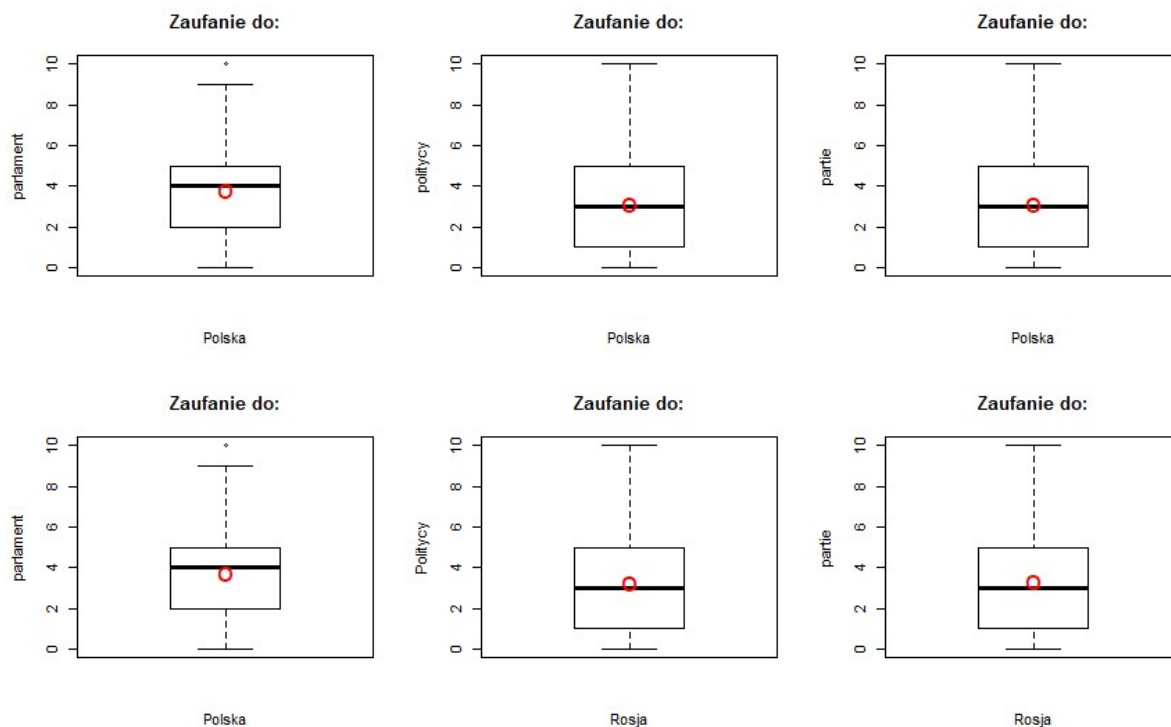
Diagnoza uogólnionej nieufności politycznej została przeprowadzona przy wykorzystaniu trzech zmiennych. Pierwsza zmienna była mierzona za pomocą pytania następująco sformułowanego: „Na ile ma P. zaufanie do polskiego parlamentu, tzn. Sejmu i Senatu/Dumy Państwowej Federacji Rosyjskiej?”¹⁶⁹. Druga zmienna była mierzona przy wykorzystaniu pytania: „Na ile ma P. zaufanie do polityków?”. Natomiast trzecia zmienna była mierzona za pomocą pytania: „Na ile ma P. zaufanie do partii politycznych?”. Odpowiedzi były kodowane na skali od 0 do 10, gdzie 0 oznaczało całkowity brak zaufania, a 10 całkowite zaufanie.

Szczegółowa analiza statystyczna zaufania do parlamentu nie wykazała istotnych różnic między oboma analizowanymi krajami. Zarówno w Polsce jak i w Rosji mediana wynosiła 4,0. Również tę samą wartość miały rozstępy ćwiartkowe, czyli między wartością 2,0 a 5,0. Pewna nieznaczną różnicą została dopiero zauważona w kontekście średniej, która w Polsce wyniosła 3,83 a w Rosji 3,76. Tym samym można stwierdzić, iż w obu krajach zaufanie do parlamentu narodowego było na zbliżonym niskim poziomie. Podobnie nie zostały zauważone znaczne różnice w zaufaniu do polityków w obu krajach. Mediana wynosiła dla obu społeczeństw 3,0 a rozstęp ćwiartkowy wyniósł od 1 do 5. Natomiast różnica została zauważona w przypadku średnich. W Polsce wyniosła ona 3,11 a w Rosji 3,23. Tym samym poziom zaufania do polityków w obu krajach było również na niskim poziomie. Podobnie wyglądał rozkład zmiennych dla zaufania dla partii politycznych. Mediana dla obu krajów wyniosła 3,0, rozstępy ćwiartkowe od 3 do 5. Dla Rosji została zauważona nieznacznie wyższa średnia (odpowiednio 3,31 do 3,16). Jednak i w tym przypadku poziom zaufania w obu krajach był na niskim poziomie. Tym samym poszczególne zmienne składające się na ogólne zaufanie polityczne w obu krajach były do siebie mocno zbliżone i pokazywały dominację nieufności nad ufnością (zob. wykres 1).

168 www.ess-ru.ru (3.04.2020).

169 Pytania są z polskiej wersji językowej kwestionariusza z dodaniem odpowiedniego słowa dla rosyjskiego respondenta (np. polski parlament/Duma, Polska/Rosja itp.) za: www.europeansocialsurvey.org (1.04.2020).

Wykres 1. Rozkłady zmiennych niezależnych dla Polski i Rosji.

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych dla Polski ESS Round 9: European Social Survey Round 9 Data (2018). Data file edition 1.2. NSD - Norwegian Centre for Research Data, Norway – Data Archive and distributor of ESS data for ESS ERIC. doi:10.21338/NSD-ESS9-2018 oraz dla Rosji pobrane ze strony: www.ess-ru.ru. (znak o: średnia arytmetyczna).

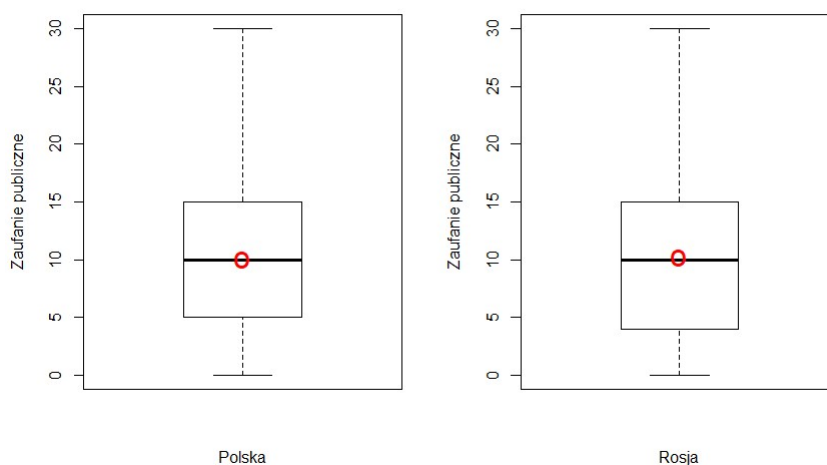
Następnie na podstawie trzech omówionych zmiennych został stworzony indeks ogólnego zaufania politycznego versus ogólnej nieufności politycznej. Przyjmował on wartości od 0 do 30. Indeks okazał się dla obu krajów odpowiednio rzetelny (wartość alfa Cronbacha wynosiła w obu przypadkach 0,89). Szczegółowa analiza indeksu potwierdziła wcześniejsze obserwacje, iż w przypadku obu krajów mamy częściej do czynienia z uogólnioną nieufnością polityczną niż z uogólnionym zaufaniem politycznym. Zarówno w Polsce jak i w Rosji mediana wyniosła 10 a średnie odpowiednio 10,08 a w Rosji 10,24. Różnice zostały zauważone w kontekście wielkości rozstępów ćwiartkowych. Dla Polski zawierał się on między 5 a 15, a dla Rosji między 4 a 15. Tym samym analizy potwierdziły istnienie wyraźnego zjawiska uogólnionej nieufności politycznej zarówno w Polsce jak i Rosji. Spostrzeżenie to nie jest zaskakujące w kontekście społeczeństw, które doświadczyły w swojej najnowszej historii radykalnej transformacji ustrojowej. Szczególnie silny kryzys zaufania oba kraje przeżywały w latach 90-tych XX wieku, który nastąpił po początkowej fali optymizmu¹⁷⁰. Jednak patrząc globalnie, z perspektywy około trzydziestu lat, można stwierdzić, iż kryzys uogólnionego zaufania politycznego nie został przezwyciężony zarówno w Polsce jak i w Rosji¹⁷¹. Obecnie można wręcz obserwować ponowne narastanie zjawiska uogólnionej nieufności w obu krajach¹⁷², czego potwierdzeniem są również uzyskane tutaj wyniki.

170 P. Sztompka, *Trust. A sociological theory*, 2003, s. 160.

171 Rosja w połowie pierwszego dziesięciolecia była krajem wyraźnie wyróżniającym się niskim zaufaniem do instytucji społecznych w tym instytucji politycznych. V. Shlapentokh, *Trust in public institutions in Russia: The lowest in the world*, "Communist and Post-Communist Studies" 39, 2006, s. 155.

172 M. Marody, *Przemiany stosunku do instytucji systemowych*, [w:] *Spółeczeństwo na zakręcie. Zmiany postaw i wartości Polaków w latach 1990-2018*, Warszawa 2019, s. 35-38.; J. Rogoża, *Rysa ...*, op. cit.

Wykres 2. Rozkłady ogólnego zaufania politycznego w Polsce i Rosji.

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych dla Polski ESS Round 9: European Social Survey Round 9 Data (2018). Data file edition 1.2. NSD - Norwegian Centre for Research Data, Norway – Data Archive and distributor of ESS data for ESS ERIC. doi:10.21338/NSD-ESS9-2018 oraz dla Rosji pobrane ze strony: www.ess-ru.ru. (znak o: średnia arytmetyczna).

Następnie dla uzyskania większej przejrzystości i uporządkowania rozkładów uogólnionego zaufania politycznego versus uogólnionej nieufności politycznej został stworzony indeks na skali sześciostopniowej (od 0 do 5). Kategoria 0 została przypisana dla wartości od 0 do 5, kategoria 1 dla wartości od 6 do 10, kategoria 2 dla wartości od 11 do 15, kategoria 3 dla wartości od 16 do 20, kategoria 4 dla wartości od 21 do 25 i kategoria 5 dla wartości od 26 do 30. W stworzonej skali uogólniona nieufność polityczna była oznaczona w kategoriach 0-1, w tym skrajna uogólniona nieufność polityczna miała wartość 0. Z kolei uogólnione zaufanie polityczne było na skali oznaczone w kategoriach 4-5, w tym bardzo silne uogólnione zaufanie polityczne miało wartość 5. Analiza tak skonstruowanej skali pokazała, iż w Polsce uogólnioną nieufność polityczną deklarowało 53,29 proc. badanych, w tym skrajną nieufność co czwarty (25,87 proc.). W Rosji uogólniona nieufność polityczna była na podobnym poziomie, bo deklarowało ją 53,07 proc. badanych, jednak o 4,59 punktów procentowych wyższy był tutaj odsetek skrajnej nieufności. Z kolei w Polsce uogólnione zaufanie polityczne deklarowało 5,38 proc., w tym silne zaufanie tylko pół procenta badanych. W Rosji uogólnione zaufanie polityczne deklarowało 9,16 proc., w tym silne zaufanie 2,74 proc.

Tabela 2. Skala zaufania publicznego w wymiarze politycznym dla Polski i Rosji.

	Uogólniona nieufność polityczna		Postawy centralne		Uogólnione zaufanie polityczne	
	0	1	2	3	4	5
Polska	25,87	27,42	26,86	14,49	4,81	0,57
Rosja	30,46	22,61	24,45	13,32	6,42	2,74

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych dla Polski ESS Round 9: European Social Survey Round 9 Data (2018). Data file edition 1.2. NSD - Norwegian Centre for Research Data, Norway – Data Archive and distributor of ESS data for ESS ERIC. doi:10.21338/NSD-ESS9-2018 oraz dla Rosji pobrane ze strony: www.ess-ru.ru.

Wybrane uwarunkowanie deficytu ogólnego zaufania politycznego

W celu poszukiwań uwarunkowań uogólnionej nieufności politycznej zostało stworzonych kilka modeli przy zastosowaniu klauzuli *ceteris paribus*. W pierwszej kolejności wymagało wyszczególnienia uogólnionej nieufności politycznej jako osobnej kategorii. Na skali były to kategorie 0 oraz 1. Postawy mieszczące się w uogólnionym zaufaniu politycznym oraz postawy centralne na skali zostały zbiorczo skategoryzowane jako wartość referencyjna. Tak skonstruowana zmienna mogła posłużyć do stworzenia odpowiednich modeli testujących uwarunkowania uogólnionej nieufności politycznej w obu krajach.

Pierwszy model zakładał, iż uogólniona nieufność polityczna jest warunkowana negatywnymi ocenami systemu politycznego. Do analizy zostały dobrane następujące cztery zmienne. Pierwsza zmienna była mierzona za pomocą pytania: „W jakim stopniu jest P. zadowolony/-a z funkcjonowania demokracji w Polsce/Rosji?”. Zmienna była mierzona na skali od 0 do 10, gdzie wartości od 0 do 3 definiowane były jako niska ocena demokracji. Druga zmienna była mierzona za pomocą pytania: „W jakim stopniu, P. zdaniem, system polityczny w Polsce/Rosji zapewnia wszystkim podobne szanse uczestniczenia w polityce?”. Zmienna była mierzona na skali od 1 do 5, gdzie 1 oznaczało „w ogóle” a 5 „w pełni”. Jako niska ocena była interpretowana wartość na skali od 1 do 2. Trzecia zmienna była mierzona za pomocą pytania: „W jakim stopniu, P. zdaniem, władze w Polsce/Rosji biorą pod uwagę interesy wszystkich obywateli?”. Została tutaj wykorzystana taka sama skala jak w zmiennej II, dlatego i w tym przypadku jako niską ocenę interpretowano odpowiedzi na skali od 1 do 2. I wreszcie czwarta zmienna mierzona była za pomocą pytania: „W jakim stopniu, P. zdaniem, decyzje polityczne w Polsce/Rosji są przejrzyste, to znaczy, każdy może się dowiedzieć, jak zostały podjęte?”. Skala była jak przy II i III zmiennej, i tym samym zostało wykorzystane takie same kodowanie dla niskiej oceny.

Ogólne wnioski analizy nie są zaskakujące. Analiza regresji logistycznej wykazała, iż zarówno w Polsce jak i w Rosji niskie oceny systemu politycznego mają wpływ na uogólnioną nieufność polityczną. Jednak szczegółowa analiza pokazała, że wpływ ten jest większy w Polsce niż w Rosji, co potwierdzało pierwszą przyjętą hipotezę. Wśród osób, które nisko oceniają system polityczny, w każdym z czterech wymiarów, prawdopodobieństwo deklaracji uogólnionej nieufności politycznej w Polsce wynosiło 93 proc. a w Rosji 85 proc.. Różnica ta wyraźnie wskazuje, iż wpływ niskich ocen jakości systemu politycznego jest większy w Polsce niż w Rosji. Dodatkowo dalsza pogłębiona analiza wskazała, iż każda osobno z zmiennych w modelu silniej oddziałuje w Polsce niż w Rosji. Najsilniejsze wpływy zostały zaobserwowane w odniesieniu do zadowolenia z demokracji. W przypadku Polski, deklaracja niezadowolenia z działania demokracji zwiększa o 6,5 razy szanse na deklarację uogólnionej nieufności politycznej. Z kolei w Rosji, wśród osób oceniających nisko demokrację szansa ta jest na poziomie około 4,5. Co jest ciekawe, w przypadku Rosji wyróżniająco najniższy wpływ na deklarowaną uogólnioną nieufność polityczną został odnotowany w przypadku równości szans w dostępie do polityki. Można zakładać, iż wynika to z specyfiki rosyjskiego systemu politycznego.

Tabela 3. Analiza regresji logistycznej dla Polski i Rosji. Model I.

	Polska	Rosja
	OR	OR
Równość szans w dostępie do polityki	1,915***	1,336**
Realizowanie interesów wszystkich obywateli	1,941***	1,759***
Transparentność decyzji politycznych	1,905***	1,541***
Zadowolenie z demokracji	6,409***	4,405***
Wartość predykcji	0,934	0,849
R2(Nagelkerke)	0,324	0,248

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych dla Polski ESS Round 9: European Social Survey Round 9 Data (2018). Data file edition 1.2. NSD - Norwegian Centre for Research Data, Norway – Data Archive and distributor of ESS data for ESS ERIC. doi:10.21338/NSD-ESS9-2018 oraz dla Rosji pobrane ze strony: www.ess-ru.ru. Istotność statystyczna (* $p < 0.05$, ** $p < 0,01$, *** $p < 0,001$).

Drugi model został stworzony przy wykorzystaniu zmiennych odnoszących się do skuteczności rządu w aspekcie wewnętrznym wyrażonego jakością warunków rozwojowych. Były to zmienne mierzące pośrednio skuteczność klasy politycznej. Odnosiły się do funkcjonowania gospodarki, rynku pracy i systemu zdrowia. Zostało założone, iż w przeciętnej świadomości obywatela za każdy z tych elementów odpowiadają politycy poprzez prowadzoną politykę. Takie założenie jest oczywiście pewnym uproszczeniem, gdyż wiele z tych elementów będzie zależęć nie tylko od działania państwa, ale również różnego rodzaju czynników endogenicznych i egzogenicznych. Jednak w przypadku niezadowolenie z działania, któregoś z nich, pierwszym adresatem tego niezadowolenia jest z reguły klasa polityczna. Tym samym zostały tutaj wykorzystane następujące zmienne. Po pierwsze była to zmienna mierząca zadowolenie z działania gospodarki w kraju. Pytanie brzmiało: „Ogólnie biorąc, na ile jest P. zadowolony/-a z obecnego stanu polskiej/rosyjskiej gospodarki?”. Zmienna mierzona była na skali od 0 do 10 a niezadowolenie zostało skategoryzowane w obrębie odpowiedzi od 0 do 3. Po drugie była to zmienna mierząca zadowolenie ze stanu służby zdrowia i dostępności usług medycznych. Pytanie zostało sformułowane w sposób następujący: „Co ogólnie P. sądzi o obecnym stanie służby zdrowia i dostępnych w Polsce/Rosji usługach medycznych?”. Pytanie było mierzone na skali od 0 do 10, gdzie wartości od 0 do 3 zostały zdefiniowane jako niska ocena. Po trzecie została wykorzystana zmienna dotycząca dostępności do rynku pracy. Była ona mierzona za pomocą następującego pytania: „Ogólnie biorąc, wszyscy ludzie w Polsce/Rosji mają podobne szanse dostania pracy, na jakiej im zależy?”. I tutaj również pytanie było mierzone na skali od 0 do 10, gdzie wartości od 0 do 3 zostały zdefiniowane jako niska ocena.

Analiza modelu II pokazała, iż w przypadku Polski wartość predykcji jest wyższa niż w Rosji. W Polsce w przypadku osoby oceniającej negatywnie w trzech analizowanych obszarach skuteczność klasy politycznej prawdopodobieństwo uogólnionej nieufności politycznej wyniosło 92 proc.. W przypadku Rosji w stosunku do osoby spełniającej podobne kryteria prawdopodobieństwo to było na poziomie 84 proc. Potwierdza to przyjęte założenie (hipoteza II), iż w Polsce niska jakość rządu w większym stopniu wpływa na uogólnioną nieufność polityczną. Jednak należy zwrócić uwagę, iż model dla Rosji okazał się lepiej dopasowany niż model dla Polski (odpowiednio 24 proc. i 16 proc.). Dodatkowa szczegółowa analiza predyktorów dla obu krajów pokazała, iż w Polsce, w każdym z analizowanych wymiarów, wpływ negatywnej oceny silniej wpływa na uogólnioną nieufność polityczną niż w Rosji. Najsilniejsze wpływy zostały zauważone w kontekście niskiego zadowolenia ze stanu

gospodarki. W Polsce ten predyktor zwiększa o 4,5 razy szanse na zdeklarowanie nieufności wobec klasy politycznej, z kolei w Rosji o 4 razy.

Tabela 4. Analiza regresji logistycznej dla Polski i Rosji. Model II

	Polska	Rosja
	OR	OR
Zadowolenie ze stanu gospodarki	4,632***	3,906***
Zadowolenie ze służby zdrowia	2,435***	2,227***
Zadowolenie z rynku pracy	1,617***	1,472***
Wartość predykcji	0,916	0,844
R2(Nagelkerke)	0,155	0,236

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych dla Polski ESS Round 9: European Social Survey Round 9 Data (2018). Data file edition 1.2. NSD - Norwegian Centre for Research Data, Norway – Data Archive and distributor of ESS data for ESS ERIC. doi:10.21338/NSD-ESS9-2018 oraz dla Rosji pobrane ze strony: www.ess-ru.ru. Istotność statystyczna (* p < 0,05, **p < 0,01, *** p < 0,001).

Ostatni model wykorzystywał jednocześnie dwie grupy predyktorów. Model dla Polski wykazał dopasowanie do danych na poziomie 35 proc. a dla Rosji na poziomie 30 proc. W modelu polskim okazał się nieistotny statystycznie predyktor odnoszący się do niskiego zadowolenia z rynku pracy. W przypadku Rosji nieistotne statystycznie okazały się dwa predyktory, poza niską oceną zadowolenia z pracy, również niska ocena równości w dostępie do polityki. Tak skonstruowany model dla Polski okazał się mieć większą wartość predykcijną niż model dla Rosji (odpowiednio 97 proc. i 90 proc.), co ponownie potwierdzało przyjęte hipotezy, tym razem testowane razem. Najsilniejszym predyktorem w przypadku polskiego modelu okazała się niska ocena działania demokracji. Zwiększa ona szanse na deklaracje nieufności o ponad 4,6 razy. W przypadku Rosji niezadowolenie z demokracji jest słabsze niż w Polsce, bo zwiększa szanse na deklaracje uogólnionej nieufności politycznej na poziomie 2,5 oraz oddziałuje na podobnym poziomie, co niezadowolenie z gospodarki.

Tabela 5. Analiza regresji logistycznej dla Polski i Rosji. Model III.

	Polska	Rosja
	OR	OR
Równość szans w dostępie do polityki	1,906***	1,147
Realizowanie interesów wszystkich obywateli	1,908***	1,633***
Transparentność decyzji politycznych	1,709**	1,412**
Zadowolenie z demokracji	4,668***	2,582***
Zadowolenie ze stanu gospodarki	2,200**	2,495***
Zadowolenie ze służby zdrowia	1,937***	1,695***
Zadowolenie z rynku pracy	1,026	1,163
Wartość predykcji	0,970	0,901
R2(Nagelkerke)	0,349	0,301

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych dla Polski ESS Round 9: European Social Survey Round 9 Data (2018). Data file edition 1.2. NSD - Norwegian Centre for Research Data, Norway – Data Archive and distributor of ESS data for ESS ERIC. doi:10.21338/NSD-ESS9-2018 oraz dla Rosji pobrane ze strony: www.ess-ru.ru. Istotność statystyczna (* p < 0.05, **p < 0,01, *** p < 0,001).

Zakończenie

Podsumowując, w artykule została przeprowadzona analiza uogólnionej nieufności politycznej w Polsce i Rosji. Analiza w pierwszym etapie wskazała, iż zjawisko to w obu krajach jest na wyraźnie wysokim poziomie. Następnie została przeprowadzona analiza w klauzurze *ceteris paribus* wybranych uwarunkowań zaobserwowanej uogólnionej nieufności politycznej. Do analizy zostały wybrane w dwóch grupach zmienne dotyczące zarówno oceny jakości systemu politycznego jak i skuteczności klasy politycznej. Metody regresji logistycznej ujawniły, iż w obu krajach niskie oceny w tych wymiarach mają wpływ na generowanie uogólnionej nieufności politycznej. Analizy wykazały również, iż wpływ ten okazał się silniejszy w Polsce niż w Rosji, co pozwoliło potwierdzić przyjęte hipotezy mówiące, iż w społeczeństwach silniej zdemokratyzowanych istnieją silniejsze mechanizmy bazujące na zinstytucjonalizowanej nieufności. Jednak uznanie tych wniosków jako pewnych szerszych generalizacji teoretycznych wymaga dalszych badań w tym obszarze, tym razem zdejmując klauzurę *ceteris paribus*, poszerzając analizę o inne kraje i w przekroju zmian temporalnych.

Streszczenie:

W artykule została podjęta analiza porównawcza zjawiska uogólnionej nieufności politycznej w Polsce i Rosji. Z racji, iż oba kraje charakteryzują się różnym stopniem demokratyzacji, przyjęto, iż odmiennie będą w nich oddziaływać mechanizmy generowania uogólnionej nieufności politycznej. Tym samym założono, iż niskie oceny jakości systemu politycznego i efektywności klasy politycznej z różną siłą będą oddziaływać na kształtowanie się uogólnionej nieufności politycznej. Przy wykorzystaniu metod statystyki indukcyjnej zostało potwierdzone przyjęte założenie.

Słowa kluczowe:

nieufność, uogólniona nieufność polityczna, Polska, Rosja

Keywords:

distrust, generalized political distrust, Poland, Russia

Bibliografia:

1. Giddens A., *Nowoczesność i tożsamość. „Ja” i społeczeństwo w epoce późnej nowoczesności*, Warszawa 2010.
2. Hardin R., *Zaufanie*, Warszawa 2009.
3. Hardin, *Trust and Trustworthiness*, New York 2002.
4. Ingelhart R., *Trust, well-being and democracy* [w:] *Democracy and trust*, 1999.
5. Lewicki R. J., McAllister D. J., Bies R. J., *Trust and Distrust: New Relationships and Realities*, nr 23/3, 1998.

6. Marody M., *Przemiany stosunku do instytucji systemowych* [w:] *Spółeczeństwo na zakręcie. Zmiany postaw i wartości Polaków w latach 1990-2018*, Warszawa 2019.
7. Marzec M., Świrski A., *Koncepcja nieufności. Podstawy teoretyczne dla analizy nieufności w polskich warunkach*, „Studia Ekonomiczne. Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach” 2018, nr 376.
8. Rogoża J., *Rysa na szkle. Putin traci zaufanie Rosjan*, Komentarze, Ośrodek Studiów Wschodnich, 2019, nr 297.
9. Shlapentokh V., *Trust in public institutions in Russia: The lowest in the world*, “Communist and Post-Communist Studies” 39, 2006
10. Sztompka P., *Trust. A sociological theory*, 2003.
11. Sztompka P., *Zaufanie. Fundament społeczeństwa*, Kraków 2007.
12. The Economist Intelligence Unit, *Democracy Index 2019. A year of democratic setbacks and popular protest. A report by The Economist Intelligence Unit*, The Economist Intelligence Unit Limited 2020 za: www.eiu.com (04.04.2020).
13. Ullmann-Margalit E., *Trust, distrust, and in between* [w:] *Distrust*, New York 2004, s. 60-82.
14. Uslaner E. M., *Zaufanie strategiczne i zaufanie normatywne* [w:] *Socjologia codzienności*, Kraków 2008.